

100 lat temu przeprowadzono pierwszy spis powszechny w odrodzonej Polsce

29.09.2021

30 września 2021 r. to data szczególna dla statystyki publicznej – w dniu zakończenia Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2021 obchodzimy setną rocznicę pierwszego spisu powszechnego w odrodzonej Polsce.

Zjednoczona i odbudowująca swój byt państwowy i gospodarczy Polska stoi przed całym szeregiem niezmiernie doniosłych zagadnień. Ludność, która tak wiele ucierpiała w ciągu długich lat zawieruchy wojennej, wymaga szczególnej opieki; zrujnowany przemysł, zniszczone gospodarstwa i domy mieszkalne – trwałe i szybkiej odbudowy. Zebranie dokładnych i szczegółowych wiadomości o ilości ludności Państwa Polskiego, o podziale jej pod względem płci, wieku, narodowości, wyznania, zawodu, stopnia wykształcenia i zdolności do pracy; zebranie wiadomości o gospodarstwach i stosunkach rolnych, będących podstawą bytu Polski; o stosunkach mieszkaniowych jest palącą potrzebą społeczną i jednym z najpilniejszych zadań Rządu.

Zadanie to zostanie wypełnione przez Pierwszy Powszechny Jednodniowy Spis Ludności Rzeczypospolitej Polskiej – pisano w odezwie do narodu sygnowanej przez marszałka Sejmu Ustawodawczego Wojciecha Trąpczyńskiego.

Odrodzona Rzeczpospolita, sklejona z ziem trzech zaborów, pilnie potrzebowała aktualnych informacji demograficznych i gospodarczych. Jak określono to w zacytowanej powyżej odezwie, była to „paląca potrzeba społeczna”. Sejm już w 1919 r. przyjął ustawę, znowelizowaną w 1921 r., która dotyczyła organizacji statystyki administracyjnej na terytorium Polski oraz organizacji spisu powszechnego. Ustawa stanowiła również, że powszechne spisy ludności przeprowadzane będą w odstępach dziesięcioletnich.

Przyjęte 9 czerwca 1921 roku przez Radę Ministrów „Rozporządzenie w sprawie przeprowadzenia powszechnego spisu ludności” stanowiło wyjątkowy dokument prawny w zakresie statystyki, regulujący zasady organizacji spisu. Pojawiły się tu definicje dotyczące spisywanych podmiotów, organizacji spisu, obowiązków spisowych, tajemnicy statystycznej, jak i informacji o spisie i jego promocji.

Pierwotnie planowano przeprowadzenie pierwszego spisu powszechnego w 1920 roku, jednakże pokrzyżowała te plany wojna polsko-rosyjska. Ostatecznie spis odbył się 30 września 1921 roku i nie objął terenów przyłączonych do Polski po 1921 roku, czyli Górnego Śląska i Litwy Środkowej.

Organizację spisu powierzono istniejącemu od 1918 roku Głównemu Urzędowi Statystycznemu. GUS był odpowiedzialny za przygotowanie merytoryczne i organizacyjne przedsięwzięcia i okazało się to prawdziwym wyzwaniem. W spisie wzięło udział około 70 tys. komisarzy spisowych, kadra referentów spisowych, przedstawiciele lokalnej władzy wojskowej, sołtysi, wójtowie lub ich zastępcy. Zadbano o to, by komisarzami spisowymi były osoby cieszące się poważaniem, obdarzane zaufaniem i mające w swoich środowiskach pewien autorytet.

Spis został poprzedzony szeroką kampanią informacyjną. Władze państwowe wydały ulotkę informacyjną, ukazała się też broszura „Pierwszy spis ludności”. GUS organizował konferencje prasowe, spotkania informacyjne, przygotowywał materiały i artykuły prasowe. Informacje o spisie rozpowszechniano też na poziomie lokalnym, czego przykładem może być „Informacja o znaczeniu spisu ludności” zamieszczona w „Orędowniku Pow. Leszczyńskiego”:

Dnia 30.wrzesnia r. b. Państwo Polskie przystępuje do wykonania wielkiego zadania: w dniu tym odbędzie się pierwszy powszechny jednodniowy spis ludności na całym obszarze Rzeczypospolitej Polskiej, w połączeniu ze spisem domów mieszkalnych, mieszkań, gospodarstw rolnych, ogrodowych i leśnych oraz zwierząt domowych.

Że przeprowadzenie takiego spisu jest koniecznością, że posiadanie dokładnych informacji w każdej z dziedzin, przezeń objętych, jest niezbędną podstawą wszelkiej działalności państwowej, społecznej, a często i prywatnej, to jest nazbyt oczywista, aby wymagała udowodnienia. (...)Zadanie jest ważne i trudne, każda świadoma jednostka winna czuć się współodpowiedzialną za rezultaty spisu i w miarę możliwości przyczynić się do jego pomyślnego przeprowadzenia.

Pierwszy powszechny spis ludności w odrodzonej Polsce został przeprowadzony według stanu o północy 30 września na dzień 1 października 1921 r. Przygotowany przez GUS arkusz spisowy obejmował informacje dotyczące gospodarki, zwierząt domowych, cech społeczno-zawodowych respondentów. Zawierał również opis gospodarstwa rolnego, miejscowości, spis budynków i opis każdej nieruchomości w różnych rodzajach miejscowości, a także – arkusze okręgowe. W ramach spisu 1921 r. sporządzono także wykazy gminne i powiatowe. Dodatkowo w ramach spisu przeprowadzono unikalne badanie społeczne – spis sierot.

Co ważne, już w pierwszym spisie powszechnym w 1921 r. podkreślano cel realizacji tego badania, zapewniano o bezpieczeństwie danych i wykorzystaniu ich wyłącznie do celów statystycznych. Przejawem tego była treść cytowanej już odezwy marszałka Sejmu Ustawodawczego:

Odpowiadajcie śmiało! Zeznania poczynione w czasie spisu będą używane tylko do celów statystycznych. Nie mogą one być udzielane władzom publicznym, ani też osobom prywatnym w innym celu, w szczególności zaś nie mogą być podstawą do nakładania podatków, przeprowadzania rekwizycji, lub wyłączania dochodzeń sądowych i administracyjnych.

Wyniki spisu nie objęły znaczących zmian demograficznych, które nastąpiły już po jego zakończeniu – repatriacji ludności; ogromnych wewnętrznych migracji w kraju. Zarazem jednak był to jak do tej pory jedyny spis powszechny w historii Polski, w którym jednocześnie badano narodowość i wyznanie, a wyniki opublikowano dla każdej, nawet najmniejszej, miejscowości, a także w odrębnych tomach dla każdego województwa.

Według danych ze spisu 1921 liczba ludności Polski wynosiła 25 694 700. Polacy stanowili ponad 69% ludności, Ukraińcy 15%, Żydzi blisko 8%, Białorusini 4%, Niemcy 3%.

Wyniki Pierwszego Powszechnego Spis Ludności zostały opublikowane w serii „Statystyka Polski” w 29 tomach, z których ostatni został wydany w 1932 roku, a także w monumentalnym „Atlasie Statystycznym Rzeczypospolitej Polskiej” w polsko-francuskiej wersji językowej.

Z wynikami spisu z 1921 r. można zapoznać się w Centralnej Bibliotece Statystycznej, która udostępnia opracowania również online: <https://cbs.stat.gov.pl/>.